

Et ridderkors

Af *Otto Norn*

Lærdomstraditionen er, og maa ifølge sin natur være udpræget boglig; ikke mindst gælder dette for theologien. Men i vor tids billedrus har forskningen naturligt nok faaet skærpet blikket for billedets værdi som historisk kilde og klart erkendt, at ikke blot Den romersk-katolske men ogsaa Den evangeliske Kirke, fra reformationen indtil rationalismen, i høj grad udformede og prydede menighedens forsamlingshuse meningsfuldt. Uanset varierende theologiske synspunkter bevarede billedet i overensstemmelse med Luthers opfattelse sin værdi som et virksomt aandeligt læremiddel.

Interessen for middelalderens kirkekunst blev genvakt af den romantiske aandstrømning; dog mere i historisk-arkæologisk end i kirkehistorisk sammenhæng. Betydningen af N.L. Høyens nære tilknytning til Selskabet for Danmarks Kirkehistorie bør dog ikke underkendes, heller ikke glemmes, at hans elev Jacob Helms, forrige aarhundredes lærdeste danske middelalderarkæolog, var præst.

Udforskningen af Danmarks kirkebygninger, deres billeder og ornamenter vedblev længe at være arkæologens og kunsthistorikerens anliggende. Kirkehistorikeren følte sig mere fortrolig med de skrevne kilder. Hvad Romerkirken eventuelt havde villet forkynde ved bygning og billeder, interesserede kun faa. At Den lutherske Kirke skulde have haft en dybere hensigt med sit billedbrug, fandt man i det store og hele utænkeligt. Med ikonologien, læren om billedets betydning, staar kirkehistorikerne nu med nøglen til et stort og friskt kildestof, der paa væsentlige omraader vil kunne supplere det litterære, navnlig vedrørende liturgien.

Man kan godt undre sig en smule over, at først romantikken aabnede øjnene for middelalderens billedverden, at lutherske præster generation efter generation har staaet over for »papistiske« billeder uden at have ytret deres undren ved en skriftlig bemærkning. Dette kan kun skyldes, at de saa ensidigt var optaget af at tyde Skriften og forkynde Ordet mundtligt og nødig aabenlyst vilde vedgaa nogen arv efter Ro-

merkirkens billedtheologi. Maatte en kirke have en ny altertavle, var kirkens præst indtil slutningen af 1700'rne sjældent helt ligegyldig med hensyn til dens forkyndelse; men de kasserede billeders katolske budskab vakte yderst sjældent hans interesse.

Anderledes idag. Ikonologien¹ formaar at gøre theologer til kunsthforskere og omvendt. For en vis kategori af vor tids kunsthistorikere synes billedets indhold at være alt, formen intet.

Som videnskabsgren, kirke- og kunsthistorisk hjælpedisciplin, er ikonologien en temmelig ny foreteelse. Dog har den et forstadium, hvilket skyldes, at heller ikke Den evangelisk-lutherske Kirke har kunnet give afkald paa et billedsprog. Symbol og allegori overføres naturligt fra ord til billede og bliver herved lettere fatteligt². Og symbolet maatte tages i brug, naar emnet var metafysisk. Ingen kunde dog se bort fra, at Bibelen vrimler af metaforer og symboler. At disse direkte og indirekte maatte ligge til grund for, hvad middelalderen havde efterladt af gaadefulde billedlige fremstillinger, havde man ringe sans for, fordi netop den theologiske litteratur, hvori nøglen til gaadernes løsning laa gemt, var den mindst læste³.

Naar undtagelsesvist et middelalderligt billede vakte de lærdes opmærksomhed, kunde det, saaledes som lærdomstraditionen nu en gang var, kun blive i forbindelse med et litterært udsagn. I det følgende skal fremdrages et sjældent eksempel paa, at et gaadefuldt billede gang paa gang under en meget lang periode har optaget lærde folk fra vidt forskellige tidsaldre og med vidtforskellig baggrund og givet dem anledning til at anstille ikonologiske betragtninger.

Tilfældet drejer sig om et tympanon af granit, der findes anbragt over Nødager kirkes vestportal. Som kunstværk betragtet⁴ er det flade relief, der er udhugget i dette tympanon, enkelt. Med silhouetagtig virkning er fremstillet en helt symmetrisk komponeret figurgruppe: I midten er som radius i halvcirklen oprejst et ligearmet kors paa en rund stav. Paa hver side af korset ses en rytter og en staaende figur, førstnævnte vendt mod korset, sidstnævnte med ryggen hertil. Rytteren mod nord har et spyd eller en lanse i højre haand, som han hæver, saaledes at spidsen peger mod korsets top, i venstre haand holder han en rund skive, der vel nærmest maa opfattes som et skjold. Denne rytter synes at være barhovedet. Rytteren mod syd griber sin lanse et stykke oppe paa skaftet og holder den i højre bøjede arm, saaledes at odden vender lidt nedad. Venstre haand holder han paa hoften lidt over sit korte sværd. Han har fipskæg og bærer et fladt hovedtøj. Begge rytternes heste har fliget skaberak og tømmen hængende løst

over halsen. De to fodfolk er klædt i halvlange kjortler. Efter deres noget bagvendte fodstilling at dømme, kunde det se ud som om begge har staaet med front mod korset, men lige vendt sig til hver sin rytter; manden paa nordsiden har et kort stikvaaben, en dolk i højre haand, saaledes at spidsen vender opad, den anden holder en økse i højre haand, armen er bøjet, den venstre ligeledes, som om personen vil gribe hestetømmen. Denne mand har et kort stikvaaben, en dolk ved venstre hofte. Mange mindre træk til tydeliggørelse af billedet kan have været tilføjet ved bemaling. Dagslyset lader nu relieffet fremstaa som en konturtegnning, der synes at forudsætte en forlængst af vind og vejr bortvasket supplerings med farver.

Naar Nødager kirkes tympanon fremfor de talrige andre, der pryder de jyske granitkirkers portaler, gentagne gange i 16- og 1700-aarene har vakt interesse, kan aarsagen kun være den, at dette billede har inspireret baade til sagndannelse og folkevisedigtning. Den litteratur-historiske forskning gaar som bekendt længere tilbage end den kunst-historiske.

Paa herregaarden Stenalt, ikke saa langt fra Nødager sad fru Anne Krabbe (1552-1618) siden 1596 enke efter den rige, veluddannede, men svagelige Jacob Bjørn, sidste mand af sin gamle æt. Anne Krabbe var som ikke helt usædvanligt for denne tids adelsdamer historisk-antikvarisk interesseret og samlede baade paa antikviteter og litterære levn. I sit smykkeshab opbevarede hun det saakaldte Christian I's rejsealter og en prægtig gotisk alterkalk⁵. Ved gaardens indgang havde hun ladet opstille to høje og svære granitsøjler med blankt polerede skafter og romanske trapez-kapitæler. I haven, der var fuld af sjældne vækster, saa Ole Worm en runesten, hvis indskrift han aftegnede. Søjlerne havde hun gjort til et mindesmærke for sig selv ved paa skafterne at lade indhugge vaaben, initialer og aarstallet 1589. Rigsarkivet og Det kongelige Bibliotek opbevarer en del af fru Annes notater, sidstnævnte hendes folkevisesamling (Kall 393,4⁰), dog ikke originalen, men en senere renskrift. I denne, og lidt anderledes hos Peder Syv, finder man den vise, der er knyttet til Nødager kirkes tympanon-relief, visen om Herr Jonas og Herr Nielus Maard, eller som den i Svend Grundtvigs Danmarks Gamle Folkeviser II, 1856 er benævnt: Helligbrøden (nr. 112). Sagnet er gengivet af J.M. Thiele i hans Danmarks Folkesagn I. Kbh. 1843. S. 238.

For denne undersøgelse har hverken vise eller sagn betydning ud over, hvad der kan knytte disse litterære overleveringer til billedet. Som Svend Grundtvig ved sin titel vil oplyse, handler sagn og vise om

et afskrækkende eksempel paa helligbrøde, to riddere fra sognet, der i ubændig jagtlyst end ikke vil respektere messetiden paaskedag og derfor kommer i ulykke:

Herr Jonas og Herr Nielus Maard
 De vare Staldbrødre baade.
 Og de red dem at bede Dyr
 Alt om en Paaskemorgen
 Den ene vinder den anden alle Dyr fra

Imidlertid viser Fanden sig for dem i skikkelse af en hare, men forsvinder pludseligt, hvorover herremændene kommer i et klammeri, der ender med, at begge render sig et spyd i livet. Fæstemøerne derhjemme i kammeret sørgede sig tildøde over begivenheden.

Nu raader jeg alle hver og een,
 Som ride saa aarle ud,
 At de ride dennem til Kirke,
 Og frygte den øverste Gud
 Den ene vinder den anden alle Dyr fra.

Minder om tragedien er, oplyser Thiele, to kilder paa Peerstrup Mark og en sten indsat i Nødager kirkes vestmur, genstanden for nærværende undersøgelse.

Med dette sagn og denne folkevisе staar man over for et af mange eksempler paa, at et billede, hvis oprindelige betydning er gaaet tabt, hos eftertiden fremkalder en digtning, det modsatte forløb af en illustrering.

Da relieffet paa Nødager kirke takket være sagn og vise vakte Anne Krabbes interesse, gjorde hun sig stor ulejlighed for at faa det undersøgt. I sin visebog skriver hun: »Disse (de to riddere) til Amindelse er indsat i den vestre Ende i deres Sognekirke Nødager i Sønderherred i Muren en Kampesten, udhuggen derpaa et Crucifix, og de selv siddende paa deres Heste med deres Spyd i Hænderne, og deres Dreng (dvs. tjenere eller svende) staaende i deres Drengklæder uden Datum (dvs. oplysning) og Vaaben (dvs. vaabenskjolde), som findes her udrisset lige efter Stienen, som jeg Anne Krabbe sal. Jacob Bjørns haver personligen selv været derhos at lade udrisse Aar 1610«⁶ Denne antegnelse giver et indtagende øjebliksbillede af den aldrende kvindelige antikvar i marken med sin tegner. Stor skade at expeditionens udbytte, tegningen er gaaet tabt, trøsterigt dog, at beskrivelsen er bevaret.

Poul Pedersen fot. 1980.

Tympanon, Nødager kirke, beg. af 1200'erne, jfr. s. 30.

Lennart Larsen fot. 1973.

Vor Frue kirkes altertavle, Aarhus, beg. af 1500'rne, jfr. s. 30.

Med Anne Krabbes optegnelse var Nødager kirkes tympanon introduceret i dansk historisk-topografisk forskning. Resen lod den afskrive til sit Atlas Danicus, hvorfra den overgik til Erik Pontoppidans *Marmora Danica*⁷, hvis tekst her skal gengives, dels til sammenligning med Anne Krabbes, dels som et eksempel paa datidens beskrivelses- og tolkningsform, knap, men alligevel dækkende:

»Turris templi Nødager in territorie austroli Synderherred saxum muro inclusum ostendit, cui in sculpti duo eqvites cum totidem servis, qvorum alter securi, alter gladio instructus. Tradunt accolæ Nilalum de Tostrup & Helenum Mor de Morup eosdem esse, qvi in prælio singulari ambo eqvis, famulis iuxta ac canibus occubueræ«.

Da Hans de Hofman 1768⁸ paatog sit at fortsætte sin svoger Erik Pontoppidans Danske Atlas, maatte han naturligvis her omtale Nødager kirkes tympanon; men nu kunde den gamle tolkning paa grundlag af sagnet ikke længere staa uantastet. Med henvisning til Peder Syvs visebog har Hans de Hofman følgende anmærkning:⁹ »Men hvad gammel Snak og Indbildning kan gjøre, det har Biskop Hygom opdaget, som engang betragtede denne Steen, og fandt, at det var en ganske anden Historie, nemlig Christi Korsfæstelse, saaledes som den paa gamle Altertavler fra Pavedømmets Tider afbilde, saa her vare intet af alt det som Visen og Rygtet om formelder«.

I nyere tid har maleren Eigil Rothe, kunsthistorikeren Francis Beckett og historikeren og arkæologen Mouritz Mackeprang beskæftiget sig med problemerne omkring Nødager kirkes tympanon.

Eigil Rothe¹⁰ kom ind paa emnet i forbindelse med sin undersøgelse af de senromanske rytterkambilleder, der i stigende tal blev fundet under hvidtekalken paa vore kirkevægge, og som han i Nationalmuseets tjeneste maatte istandsætte. Rothe havde grundigt studeret den moderne ikonologis første skelsættende værk, Joseph Sauers lærde *Symbolik des Kirchengebäudes u. seiner Ausstattung in der Auffassung des Mittelalters*, udgivet i Freiburg 1902. Herved var han kommet til klarhed over, at billeder og prydelser i kirken bør opfattes som »lectiones et scripturae laicorum« (Durandus: *Rationale* 1,3), og at dette bedst lod sig gøre ved indsigt i middelalderens udstrakte brug af symboler.

Rothe er overbevist om, at Nødagerrelieffet viser baade ryttere og fodfolk i indbyrdes kampstilling, hvilket straks leder hans tanke hen paa Pauli Breve¹¹ og Psalterne, som han tillagde afgørende betydning for tolkningen af rytterkambillederne paa kirkevæggene. Hvad specielt angaar Nødager kirkes tympanon, har Rothe vanskeligt ved at

indpasse den i sit mønster, fordi motivets handling er utydeliggjort, fodfolk og ryttere filtrerede ind i hinanden. Hans tolkningsforsøg bliver derfor langt og besværligt. Hvem er mod hvem? Alt det uklare forekommer ham at give det hele arbejde et præg af efterklang og tvinger ham til i sin konklusion at udtrykke sig i bred almindelighed: »Den dybere Mening gennem et for Lægfolket let tilgængeligt Billede at indprente den aandelige Strid og Selvbetvingelse ... der gennem Korset som Symbol for Kristus fører ind i hans Samfund«.

Mackeprang¹² henregner Nødager kirkes tympanon til gaaderne indenfor portalskulpturen og finder, at de talrige (?) krigsmænd gør det umuligt at tænke paa en saa at sige maskeret korsfæstelsesscene; samtidig kvier den nøgterne forsker sig ved at godkende Eigil Rothes noget anstrengte forklaring, men afstaar dog selv fra at fremsætte en mere letfattelig.

Beckett¹³ har i sin oversigt over Danmarks romanske kunst givet udtryk for sin opfattelse af motivet, som han i modsætning til Rothe ledes frem til ad arkitekturhistorisk vej, i forbindelse med omtalen af de ikke saa faa senromanske taarnanlæg, hvoraf en del er tilbygninger til ældre, oprindelig kullede kirker. Beckett gør træffende opmærksom paa, at i kirketaarnene mødes verdslige og kirkelig formaal; nogle af disse tilbygninger kan være forsynet med prægtige vestportaler og deres nederste etage udgøre en forhal, muligt brugt som vaabenhuse; »Og«, fortsætter Beckett, »naar Relieffet over Indgangsdøren til Nødager Kridtstenskirkes romanske Taarn (i Grenaaegnen) viser væbnede Krigere tilhest og tilfods truende mod Korset, kunde det ganske simpelt betyde, at ingen med vaaben i Haand maatte træde ind i Kristi Kirke. Mulig er ogsaa Stiftere, Kirkens Velgørere eller Patroner blevet begravede i Forhallen, som det fandt Sted i Udlandet, og som det ogsaa i hvert Fald senere var Brug i Danmark«¹⁴.

Efter at have føjet Francis Becketts tolkningsforsøg til de mange andre fra ældre og nyere tid vil det falde naturligt at tage et raskt tilbageblik over det lange forskningsforløb. Alle deltagerne heri gaar ud fra, at billedet er fremstillet for at udtrykke en mening. Til denne fælles grundopfattelse kan ogsaa nutiden slutte sig, dog i undren over, at billedets oprindelige udsagn allerede i slutningen af middelalderen maa være glemt – ialfald delvist.

Sagnet og folkevisen knytter relieffets to ryttere til riddere i sognet. Anne Krabbe skulde nok være i stand til at kende en gammel ridder, ogsaa naar han var afbildet ret saa enkelt¹⁵. Vi kan derfor uden større betænkelighed slutte os til den lærde frues opfattelse, at relieffet fra

oprindelsen har skullet gælde for et epitafium, med hende ogsaa beklage, at det er os overleveret uden vaabenmærke eller andre sikre kendetegn paa sit tilhørsforhold. Saadanne kan have været angivet ved staffering, for ex. paa det »skjold«, som den ene ridder holder frem. Sagnets og visens navne og øvrige oplysninger maa vi lade bero i fantasiens verden og give Svend Grundtvig¹⁶ ret i, at kan Sct. Georg paa altertavlen i Borbjerg kirke blive til Svend Felling, er der intet mærkeligt i, at ridderne i Nødager af sagnet gøres til lokale personligheder, som visen benævner Jonas og Nielus. Dog bør for Svend Felling's vedkommende erindres, at hans vise har stærke minder om legendevisen »St. Jørgen og Dragen«¹⁷. At »Helligbrøden« grunder sig paa sagnet maa uden forbehold kunne medgives Grundtvig.

Men saa tager biskop Hygom det gaadefulde relief kritisk i øjesyn og kommer til en helt ny tolkning, som Hans de Hofman tilslutter sig og publicerer, lidt nedladende overfor, hvad gammel snak og indbildning, dvs. folkeoverlevering og folkevisedigtning kan afstedkomme.

Spørgsmaalet vil nu være: Har biskop Hygom bragt opklaringsarbejdet ind paa rette spor, har han og ikke alle de andre ikonologer før og efter ham løst gaaden?

Først maa man yde biskoppen den reverens: Han har forstaaet at bruge sine øjne. Der findes virkelig en paafaldende, i formal henseende overbevisende lighed mellem Nødagerrelieffet og mange af senmiddelalderens figurrige korsfæstelsesfremstillinger, saaledes som man ser dem paa sengotikkens udskaarne og malede altertavler. Hygom kan have faaet sin lyse idé, fordi han som præst ved Vor Frue Kirke i Aarhus selv mange gange havde staaet over for et saadant relief, der i menneskemyldret omkring Christi Kors ogsaa fremviser et par fornemme ryttere. At korset uden Jesusskikkelse, der paa Nødagerrelieffet synes at gengive et processionskors eller et transportabelt alterkors paa en stav, er et tegn for Christi offerdød, har biskop Hygom været ganske indforstaaet med. Eftertiden behøver ikke af den grund at bebrejde hverken biskoppen eller bestilleren at have flirtet med gnosticismen. Der findes saaledes aarsag til med biskop Hygom at forkaste epitafiehypotesen til fordel for den opfattelse, at relieffet skal forestille Korsfæstelsen, »maskeret«, som Mackeprang udtrykker det. Hygom vilde maaske have foretrukket at sige forenklet.

Vil man nødig kassere Anne Krabbes danske riddere, hvad de end har kaldt sig, og samtidig gerne vise skyldigt hensyn til biskoppens opfattelse, gør man klogt i at tage Beckett ved haanden, ihvertfald et stykke ad vejen. For ham kunde relieffet »ganske simpelt« være en

advarsel mod med vaaben i haand at betræde Kristi kirke; det forekommer nemlig denne kunsthistoriker, at relieffets krigere truer korset. Men om Krigernes optræden bør opfattes truende eller angribende kan betvivles. Med Rothe at se fremstillingen som en kampscene er endnu mere vanskeligt. Hvem er mod hvem? som denne forfatter maa spørge sig selv. Og angriber rytterne korset? Folkeoverleveringen anser deres vaaben for at være spyd, iøvrigt et lidt egendommeligt vaaben at gaa paa harejagt med.

I betragtning af rytternes paaklædning og attitude som riddere, maa det vaaben, de holder i højre haand retteligt opfattes som en lanse, og lansen er, hvad Kong Arthurs riddere straks i begyndelsen af Chrétien de Troyes berømte ridderroman *Perceval*¹⁸ forklarer, aldeles ikke et kastespyd, men beregnet til stød, og af de to Nødagerriddere kan kun den nordre med nogen ret siges at støde mod korset, snarere vilde man mene, at de begge peger paa, hilser eller hylder korset ved at løfte deres vaaben. De to staaende figurer ved korsets fod har ganske vist deres vaaben fremme, den nordre en dolk eller et lignende kort stikvaaben, den søndre en økse; men i nogen kampsituation ses de ikke at være. Deres vaaben, der vel at mærke ikke er riddersværd, lader sig betragte som deres standssymboler paa samme maade som sværdet og lansen for riddernes vedkommende. Vi maa herefter erklære os enige med Anne Krabbe og anse de to ryttere for riddere, de to staaende personer for riddernes drenge, vaabendragere eller væbnere.

Med vanlig sikker haand sætter Beckett Nødager Kirkes vesttaarn, som relieffet pryder, ind i den arkitekturhistoriske sammenhæng, og heri tager han udgangspunktet for sin tolkning af figurfremstillingen¹⁹. Enhver kan umiddelbart se, at Nødager kirkes vesttaarn, en vældig kolods af granitkvadre, er føjet til vestgavlen af den lille, elegante kridtstenskirke. En nærmere betragtning af bygningen, der foreligger fremragende opmaalt til folioværket *Grenaaegnens Kridtstenskirker*²⁰, afslører, at kvaderstenstaarnet maa repræsentere første etape i et storslaaet projekt til ombygning og udvidelse af den oprindelige stenkirke. Blot blev man af en eller anden grund tvunget til at holde inde, da taarnet var rejst. Dette kom til at staa for sig selv, omend i nederste etage ved en forhal sat i forbindelse med kridtstenskirkens skib. Taarnets vestrør med relieffet blev kirkens tredie, herskabelige indgang, taarnrummet dens fornemme forhal. Det menige sognefolk var som hidtil henvist til at benytte kridtstenskirkens gamle nord- og syddør; foran sidstnævnte rejste man i sengotisk tid et vaabenhus. I

taarnets mellemstokværk, op mod kridtstenskirkens vestgavl findes en vældig bue, der efter beregningen skulde have aabnet sig ind til skibet, hvilket maa have forudsat en forhøjelse af dettes langmure. Men saa vidt kom det aldrig. Kridtstenskirkens vestgavl fik lov at staa uantastet med sine pyntelige enkeltheder synlige fra det paabyggede taarns mellemstokværk, der, det viser bueaabningen med dens store kragsten, var planlagt som et storslaaet rum, en herskabstribune. Herfra, højt hævet over de menige bønder, har den eller de stormænd, herremænd eller riddere, der var kirkens patroner, eller kunde kalde sig stiftere, villet overvære gudstjenesten.

Taarnets tredie stokværk, det øverste, har næppe fra begyndelsen været bestemt for kirkens klokke. Dets kun to, smaa, men elegante, søjleprydede dobbeltvinduer, ét mod nord og ét mod syd, vilde have hæmmet klokkeklangen i at trænge ud i sognet. Kirkens nuværende klokke fra 1515 hænger i lysningen af det, velsagtens paa denne tid, udvidede, søndre vindue. Her var bedst plads til den, fordi taarnets sydmur er ca. dobbelt saa svær som de øvrige. Grunden til denne paafaldende forskel er ganske sikkert, at sydmuren i sit indre skjuler den trappe, der oprindeligt satte taarnets tre rum i indbyrdes forbindelse.

Nødager kirkes taarn kan ikke have været opført af hensyn til klokken anbringelse.

Bygherrens hensigt med at føje sit taarn til sognets kirke maa efter alt at dømme have været at skaffe sig og sin familie en herskabelig tribune, og rimeligvis, som Beckett foreslaar, en værdig begravelsesplads i forhallen nedenunder. Øverste stokværk har blot skullet faa ridderens taarn til at knejse.

I forbindelse med, hvad her er udtalt om Nødagertaarnets karakter af herskabeligt vestværk, maa man mærke sig, at et epitafium i middelalderen ofte henviser til en stiftelse. Maaske har en brat død forvoldt, at den Nødager herremand kom til at hvile her uden nogensinde at have faaet lejlighed til at tage plads paa sin tribune. Er vi først inde paa gætterierne, kan sagnet forklare sammenhængen fuldt saa troværdigt som vi. Værdien af sagnets historiske kerne, stor eller lille, vil i de allerfleste tilfælde være godt skjult.

Burde ikke denne lille undersøgelse slutte her, med en buket blomster til fru Anne, et buk for Beckett?

Det kan næppe være helt tilfredsstillende at slaa sig til ro med, at Nødager kirkes tympanon maa være et ridderepitafium fra begyndelsen af 1200'rne²¹. For at være fyldestgørende synes et tolkningsforsøg

at kræve endnu en dimension inddraget, saaledes som tilfældet altid er, naar det drejer sig om middelalderens aandelige billeder. Er dette tilfældet, maa assistance søges hos theologen. Hvad ytrede ikke biskop Hygom om Nødagerrelieffets lighed med et korsfæstelsesbillede fra pavedømmets tid? Det var utvivlsomt de to korset flankerende ryttere, som bragte bispen paa den tanke, og ad rytternes sti bør vi forsøge at gaa et skridt videre.

Med højmiddelalderen undergik billedet af Korsfæstelsen stor forandring²². Hidtil havde Jesu Kors været flankeret af to eller fire figurer, hvis betydning hovedsagelig er symbolsk, som oftest drejer det sig om Maria og Johannes, Kirken og Synagogen. Med det efter 1200 stærkt øgede kendskab i Vesten til de lokale forhold i Jerusalem og, ikke mindst, under indflydelse af passionsmystikken hos Den hellige Frants og hans efterfølgere, blev korsfæstelsesmotivet udvidet med et mylder af skikkelser i et dramatisk og hjertegribende samspil. Blandt raa krigsknægte, nysgerrige og sørgende optræder ogsaa ryttere, paa fremtrædende maade især to, der har evangelisk hjemmel: Den spydbærende soldat og høvidsmanden.

I Johs. 19,34 berettes om soldaten, der stak sit spyd i Frelserens side, saaledes at der flød blod og vand ud. Denne handling blev tillagt stor betydning for den symbolske opfattelse af messen. Honorius Augustodunensis fremhæver i sin messeforklaring²³, at uden vand kan sakramentet ikke fuldbyrdes, at den celebrerende præst under eucharistibønnen hæver stemmen, medens han udtaler ordene: »Nobis quoque peccatoribus«. Herved betegner han, at Kirken bryder frem af Christi side, medens denne ved centurionens stemme udbryder: »Sandelig, denne var Guds søn«²⁴.

Her synes den spydbærende soldat, »bonus miles Jesu Christi« og korsvagtens høvidsmand at være ligestillet. Hos Johannes er spydbæreren simpel soldat og navnløs. Men allerede før femte aarhundrede kaldes han Longinus²⁵, i Acta Pilati med tilføjelsen: Den troende Centurion.

Efter 1100-tallets græske opfattelse er det gravvagtens høvidsmand, som kaldes Longinus og bliver anset for identisk med den omvendte høvidsmand. I Vesterlandet forbliver Longinus slet og ret miles, krigsknægt, indtil han i slutningen af 1200'rne, tydeligvis under græsk indflydelse, forfremmes til centurio, hestridder. Allerede hos Jacobus de Voraigne er han ridder, og i Walter v. d. Vogelweides opraab til de østrigske riddere 1227 kaldes Longinus den første kristelige ridder, der fik martyriet. Motivet, om hvorledes Longinus blev seende (gen-

nem troen oplyst) ved at berøre sit blinde øje med en draabe af Christi Blod, gaar tilbage til 1200'rne. Hvilken betydning den folkelige forestilling tillagde den legendariske relikvie Den blødende Lanse fremgaar klart af den overalt saa yndede Gralsfortælling. Ved benediktionen af ridderlige vaaben efter Ordo Romanus vulgatus, der er ældre end 1200'rne, erindres om spydet og dets bærer, og denne fremstilles som den første type paa den kristelige ridder.

Hvad angaar den ikonologiske vurdering af billedet paa Nødager kirkes tympanon, maa heri inddrages saavel dets placering, over indgangen til en udpræget »ridderlig« bygningstilføjelse, som tidspunktet for taarnets opførelse, begyndelsen af 1200'rne, korstogs- og ridder-tiden.

At de to fornemt klædte ryttere, der paa de sengotiske altertavlers korsfæstelsesbilleder optræder i folkeskaren paa Golgata, eksempelvis paa den i Vor Frue Kirke i Aarhus, skal forestille Longinus og Centurionen, der af Jesu side frembragte Kirken og lod denne bekræfte gudsofferet, er sikkert. At disse to personer ofte er blevet stillet lige eller sammenblandet af den legendariske tradition og gjort til den første kristelige riddermartyr, staar ogsaa fast. Spørgsmaalet vil derfor nu være, om biskop Hygoms iattagelse og den slutning, han heraf drager, kan berettigge nutidens ikonolog til at give Nødager kirkes tympanonbillede endnu en dimension, paa een gang at lade det gælde for en mindetavle og et korsfæstelsesbillede. Spørgsmaalet hører til de mange inden for aandsvidenskaben, som ikke lader sig præcist besvare, men dog nok er en drøftelse værd.

Her skal til slut anføres, hvad der taler for at tolke Nødagerrelieffet som et epitafium, hvorved den danske ridder har villet lade sig minde paa den af ham stiftede bygning, i et saadant forhold til Korset, at han fremstaar som sand kristen ridder, Longinus' og Centurionens efterkommer.

Uanset at det danske samfunds mønster i sen Valdemarstid ikke tegnede nogen slavisk kopi af det vesteuropæiske, feudale, var dog dets mest fremtrædende træk af ganske lignende karakter. Dominerende var en klasse af selvstændige storbønder, og til dem støttede kongen sig. Disse herremænd rige nok til at stille med hest, sværd, svende og skib, var takket være udbyttet af deres gode gaarde blevet landets herskende klasse. De største og mægtigste, Hvideslægten medlemmer for ex., betroede kongen rigets højeste poster, administrativt og militært. Dette gjaldt især de rigsborge, som ogsaa var

flaadebaser. Absalon og Sunesønnerne sad tilmed paa Kirkens fornemste stole. Perioden var præget af harmoni mellem de to hierarkier, det verdslige og det gejstlige.

Forholdet mellem ærkebispesædet og kurien var paa samme tid, begyndelsen af 1200'rne, mere intimt end nogensinde tidligere. Innocens III, som saa energisk arbejdede paa at styrke pavestolens magt og indflydelse udadtil og indadtil, havde ikke den fjerne nordlige provins ude af syne, hverken naar maalet var at realisere korstogsideen eller at styrke Kirkens indflydelse paa sjælene. Paa begge fronter blev kulminationen af den magtfulde paves bestræbelser Laterankonciliet 1215, til hvilket de nordiske biskopper særdeles indtrængende blev indbudt. Under dette store og skelsættende kirkemøde stod korstogstanken i forgrunden, og agitationen for at tage korset naaede ved prædiken i disse aar helt ud i kirkeprovinsen Dacias sogne og maa formodes her at have fænget i adskillige herremænds sind²⁶. Ved at ligestille kristningen af Esterne med kampen mod de vantro i Palæstina gjorde paven det lukrativt baade her og hinsides at fortsætte forfædrenes tradition for krigerske sommertogter over Østersøen²⁷. Deltagerne havde Kirkens fulde garanti for at være ude i lovligt, ja Gud velbehageligt ærinde.

Men der er ogsaa en anden tendens at spore i den pavelige politik. Netop fordi ridderne var saa magtfulde og derfor uundværlige i nedkæmpelsen af hedninger og hæretikere (Albigenserne), maatte Kirken samtidig holde dem i skak. Hertil havde den et virkningsfuldt vaaben i Boden, der i slutningen af 11- og begyndelsen af 1200'rne blev udviklet til et fast system, hvis bestemmelser ingen kristen sjæl kunde unddrage sig²⁸. Kanonisk ret vandt frem og styrkede gejstligheden over for landets verdslige magthavere. Det maatte ligge Kirken stærkt paa sinde at gøre ridderne til kristne riddere, hvilket de først fuldtud blev, naar de tog korset. Kirkens agitation herfor afspejler sig ikke blot i de skriftlige kilder, men for Danmarks vedkommende fuldt saa tydeligt i billeder.

De imponerende taarne, som her og der, for ex. i Nødager, o. 1200 føjes til 1100'ernes kullede stenkirker, er uden tvivl bekostet, stiftet af riddere. Herved markerede en herremand, at han følte sig hævet over sognets jævne bønder. Nogle af de bestemmelser i Anders Sunesøns synodalstatutter, der har overskriften: »Paa hvilken maade der skal holdes gudstjeneste i herrernes gaarde«²⁹, tyder paa, at stormændene ved et saadant taarnbyggeri samtidig kunde imødekomme Kirkens

bestræbelser i retning af at holde de kirkelige handlinger fast knyttet til sognets kirke. Kun inden for dennes mure, paa egen grund kunde paven holde ridderne i ave.

I Skanderup kirke, ved kongeborgen Skanderborg, en romansk fraadstensbygning, der endnu rummer dele af et vesttaarn med forhal og portal (her i nord), blev 1961 fundet rester af vægmalerier fra begyndelsen af 1200'rne, hvis motiver synes klart inspireret af Late-rankonciliet's beslutninger 1215. Her fremhæves Peters optræden over for Simon Mageren – Konkiliet vilde bekæmpe simonien, ogsaa for kirkepatronernes vedkommende³⁰ – og her findes et slagbillede, Kir-kens form for billedlig korstogspropaganda, svarende til den mundtli-ge, prædikenen.

Ogsaa tidens verdslige litteratur skildrer ridderstandens selvhæv-dende optræden i modsætning til den af Kirken foreskrevne kristelige ydmyghed, høviske idealer modsat gejstlige, især asketisk munke-fromhed.

Arthur-epiken³¹ er den litterære hovedkilde til forstaaelse af ridder-idealet, baade set fra ridderens eget og fra Kirkens synspunkt. At ridderromanerne har haft en vældig udbredelse i begyndelsen af 1200'rne, ogsaa i Norden, lader sig ikke betvivle. Dog har det for Danmarks vedkommende knebet med vidnesbyrd herom. Ved et mærkeligt tilfælde er et saadant dukket op, ganske vist indirekte, men ikke derfor mindre tydeligt og overbevisende. Nogle rester af en væg-dekoration fra midten af 1200'rne i Hornslet kirke har, foruden af et kampbillede ogsaa rester af en fremstilling af et af Percevals eventyr, en underfuld messe, hvorom fortælles baade i Gebert de Montreuil's fortsættelse af Chrétien de Troyes' »Perceval« eller »Le Roman du Graal« og i »La Quête du Graal«, begge fra tiden o. 1225, sidstnævnte karakteriseret ved helt at være gennemtrængt af bernardinsk mysti-cisme³².

En ridder fra Djursland³³ behøvede saaledes ikke at bevæge sig ret langt for at se et billede af sin berømte standsfælle Perceval. Ogsaa vi kan nu igen møde ham i Hornslet kirke, hvor han under sin søgen efter Den hellige Gral og Den blødende Lanse er standset op for at deltage i messen³⁴. Længere sydpaa, i Skibet kirke³⁵, hvor Vejle Fjord og -Aa skærer sig ind i Jylland, næsten til Hærvejen, findes rester af en vægdekoration bl.a. omfattende en rytterfrise med Kong Arthurs om-strejfende riddere. Her ses tilmed maalet for deres færd Gralen. Fri-sens placering paa korets flade østvæg, lige over alterbordet og dens indholdsmæssige sammenhæng med overvæggens fremstillinger af La-

zarus' Opvækkelse og Forklarelsen paa Bjerget, understreger stærkt Gralslegendens betydning for opfattelsen af eucharistiens mysterium. Realpræsensen blev paa Laterankonciliet 1215 fastslaaet som en tros-sandhed. Vægmalierne i Skibet kirke er fra denne tid, maaske lidt ældre.

Dogmatisk saavel som liturgisk, ved indførelsen af Den store Elevation³⁶, gik Kirkens bestræbelser i disse aar ud paa at fastslaa Guds reale tilsynekomst ved forvandlingen og at imødekomme et folkeligt forlangende om at se Mysteriet.

Uden at være istand til at ransage sjæl og sind hos den danske ridder, der deltog i messen paa Knud den Sjette og Valdemar den Andens tid, tør dog vel i al almindelighed med henvisning til de litterære og billedkunstneriske kilder hævdes, at ogsaa den danske herremands selvforstaaelse og standsopfattelse i udstrakt grad har været præget af korstogstanken og forestillingen om De hellige Steder, og hvad hertil har knyttet sig af legender og fortællinger. Dette gælder ikke mindst de kostelige passionsrelikvier og disses første beskyttere Josef af Arimatæa og Longinus, der begge kunde gøre krav paa titlen: Verdens første kristne ridder. Derfor skal til slut medgives biskop Hygom, at eftertiden kan finde rimelig grund til at sammenligne Nødagerr relieffet med et korsfæstelsesbillede. I denne forbindelse maa den fornemst klædte ridder tilvenstre for Korset opfattes som centurionen, den anden, der holder sit spyd i stikstilling mod Korsets højre side, som Longinus. Epitafiet kan være sat over een Nødagerridder, der identificerede sig med begge de to kendte forbilleder paa een gang.

De dybere liggende årsager til samhörigheden mellem ridderen under Christi Kors og paa Nødagerr relieffet kendte den Aarhus biskop vel næppe; men ved at bruge sine øjne ledte han ikonologen ind paa et vigtigt spor. Ridderen er fulgt til døren, kirkens og hans egen.

1. Günter Bandmann har i sin afhandling: *Ikonologie der Architektur*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt 1969 (fotografisk optryk af en afh. fra 1951), s. 6 sammenfattet udviklingen i 19. årh., fra ikonografi, viden om det afbildedes betydning, til ikonologi, viden om indholdets betydning, symbolviden.
2. Otto Norn: *Ord og Billede*, i: *Nordiske Studier*. Festskrift til Chr. Westergård-Nielsen. Kbh. 1975, s. 195-208. Jfr. *ICO*, 2, 1978, s. 19-25.
3. Johannes Kollwitz: *Bild und Bildertheologie im Mittelalter*, i: *Das Gottesbild im Abendland*. Eckart-Verlag, Witten und Berlin 1959, s. 109-138; s. 121 ff. bringer en ypperlig oversigt over de oplysninger, som det 12. og 13. aarhundredes liturgikere giver om højmiddelalderens stilling til billedet.
4. Nødagerr relieffet falder, betragtet som skulptur, ganske uden for den egentlige romanske granitskulptur i Jylland, hvis værksteder stort set må have ophørt med at

producere i begyndelsen af 1200'rne, da teglstenen afløste granitten som bygningsmateriale. Relieffet virker tilstræbt fladt, næsten som var dets mester i højere grad maler end billedhugger. Den komposition, som han har valgt, byder sig selv, når korset skal beherske det halvrunde billedfelt; men iøvrigt var den ofte blevet benyttet af de jyske stenmestre, når de på et tympanon havde til opgave at fremstille korset eller livstræet flankeret af to modstillede dyr. Deres buede rygge var velegnet til at følge feltets halvcirkulære kontur. En dæksten i Randers Museum (Mackeprang: Jyske Granitportaler. Kbh., 1948, fig. 244) er et nærliggende eksempel.

5. Rejsealteret, hvorom M. Mackeprang har publiceret en undersøgelse i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1926, er nu at se i Nationalmuseet. Alterkalken skænkede Anne Krabbe 1613 til Ørsted kirke, hvor den stadig befinder sig. De to granitsøjler blev begge i begyndelsen af 1800'rne »ad vintervejen« transporteret over den frosne Randers Fjord til Randers Tøjhus, som de siden har prydet. Efter en ikke nærmere bestemt overlevering skal søjlerne stamme fra Essenbæk Kloster, Djurslands eneste, hvis bygning af teglsten opførtes i 1100'nes sidste år. Trapezkapitelene er klart romanske, søjleskafterne synes langt mere ærværdige, idet de opefter afsluttes med en astragal, en halsring bestående af en vulst og en platte, der tilligemed den polerede overflade stærkt tyder på, at vi her ligesom i enkelte andre tilfælde står over for romerske spolier, der kan være hjembragt som balast i korsfarerskibe efter 3. korstog. Jfr. herom forf.s foreløbige meddelelse i Berl. Aften, 18. nov. 1964. Essenbæk Kloster er stiftet af Stig Hvide, hvis søn Aage deltog i korstoget 1189. Stig Hvides grav blev overflyttet til Ørsted kirke 1559. Om denne translation vidste Anne Krabbe god besked, jfr. Rasmus H. Knudsen: Anne Krabbe. Aarb. Randers Amt 1926, s. 57. Runestenen fra Stenalt har nr. 118 i Lis Jacobsen og Erik Moltke: Danmarks Runeindskrifter. Kbh. 1942.
6. Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen efter A. S. Vedel og P. Syv, af Nyerup og Rahbek. 3. del 1813. N^o CXLVIII, s. 322, med anmærkning s. 433.
7. Marmora Danica II. Kbh. 1741, s. 132.
8. Allerede i sine Fundationers 3. bd. Kbh. 1758, s. 119 omtaler Hans de Hofman relieffet i Nødager: »I Nøddager Sogn Frue Kirstens Kilde, hvortil er stor Søgning. Paa en Steen i Kirke-Taarnet, findes her udhugget den Passage imellem to Herremænd, Hr. Jens og Hr. Niels Maar af Folstrupgaard, som Paaske-Dag holdte en ulykkelig Jagt, hvorom P. Syvs Kæmpe-Viiser mælde p. 736 ed. 1695«.
9. Danske Atlas IV. Kbh. 1768, s. 304. I Traps Danmark, Speciel Del II, Kbh. 1859, s. 550 fik Nødager kirke en fyldig og kyndig beskrivelse med henvisning til, hvad sagnet beretter om vestportalens tympanon. Beskrivelsen skyldes utvivlsomt Traps ven Jacob Helms, og den ledsages af hele to meget smukke lithograferede tavler efter tegning af Jacob Kornerup. På den ene af tavlerne findes en opmåling af vestportalen med dennes berømte tympanon.
10. Eigil Rothe: Rytterkampbilledet i Aal Kirke samt andre middelalderlige Kampsceener i danske Kirker. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. Kbh. 1908, s. 77-116.
11. Paulus taler i brevet til Efeserne, 6. kap. om Guds fulde Rustning (v. 11 og 13); om Retfærdighedens Panser (v. 14), Troens Skjold (v. 16), Frelsens Hjelm og Aandens Sværd, som er Guds Ord (v. 17), jævnfør om Guds Ord som det Aandens skarpe, tveæggede Sværd mere udførligt i Hebræerbrevet 4. kap., v. 12. Sådanne metaforer var velegnet til at give højmiddelalderens høviske litteratur, ridderromanerne et

- kristeligt præg. Perceval har mistet Troens Skjold og kan derfor ikke trænge ind i den kirke, hvor messen læses for Den syge Konge, jfr. ICO, 3, 1979, s. 7.
12. M. Mackeprang: Jydske Granitportaler. Kbh. 1948, s. 187f.
 13. Francis Beckett: Danmarks Kunst I. Kbh. 1924, s. 195.
 14. F. Beckett: Op cit., s. 195. Der findes en meget gammel tradition for stifterbegravelse i kirkens vestende; vesten er Dødens, senere Dommens sted. Albrecht Mann: Doppelchor und Stiftermemorie. Westfälische Zeitschrift III. Regensburg Münster 1961, s. 149 ff, især s. 156.
 15. Vi får så gå let hen over, at hun i Christusfiguren på den store Jellingsten ser Kong Harald selv i sit fulde kyrads. Danmarks Runeindskrifter I, Kbh. 1942, sp. 66.
 16. Danmarks Gamle Folkeviser II, Kbh. 1856, s. 596.
 17. Oluf Friis: Den danske Litteraturs Historie. Fotografisk optryk, Kbh. 1975, s. 126. Ligheden mellem visernes S. Jørgen og Svend Felding (Danmarks Gamle Folkeviser nr. 103 og nr. 31) er ikke tilfældig. Den brave danske herremand repræsenterer idealet af en kristen ridder, hvis forbillede foruden Longinus-Centurionen og Josef af Arimatæa også kunde være S. Jørgen, ridderen fra Cappadocien, alle soldaters og drengespejderes beskytter, på hvis hjælp korsfarere og pilgrimme trygt kunde stole. Svend Feldings fromme messegang står i grell modsætning til hr. Jonas' og hr. Nielus' ugudelige jagttridt.
 18. Chrétien de Troyes: Perceval ou le Roman du Graal. Gallimard, Paris 1974, s. 37, ordskiftet fortjener at citeres: »— Voulez-vous dire qu'on la lance comme l'on fait d'un javelot? — Nenni, garçon, tu es trop fou! Elle sert à frapper un bon coup«.
 19. Oversigten i Becketts Danmarks Kunst I over vore romanske kirketårne vil kunne udvides og hans vurderinger herved yderligere grundfæstes. Her vil i forbindelse med tårnet i Nødager være grund til at knytte en enkelt bemærkning til et par nærstående monumenter.

I Fjenneslev ejer vi et fornemt eksempel på et »Stiftertaarn«, ja to, der som alle ved, har givet anledning til sagdannelse og digtning om Asser Rig og fru Inge. Disse historiske navne kan dog intet have at gøre med tvillingtårnene og den fornemme herskabstribune, der understøttes af to store granitsøjler, hvis skafter er blankpolerede (Jfr. Stenaltssøjlerne, note 5). Kirkens ombygning maa have fundet sted kort efter 1200 (O. Norn: Rhinlandsk Stil paa Sjælland. Konsthistoriska Studier tillägnade Armin Tuulse. Stockholm 1967. S. 99-113). Samme kirkes genopmaledede stifterbillede forestillende en herremand, en efterkommer efter Skjalm Hvide, og hans hustru, har Ulla Haastrup nylig i Hafnia VI, Kbh. 1979. S. 122 dateret til midten af 1100'rne, tidligere end Poul Nørlund, hvorfor den kirkemodel, som stifteren rækker op til Gud, intet direkte kan have at gøre med Fjenneslev kirkes sagnomspundne tvillingtårne. Hvordan det nu ellers kan tænkes at forholde sig med kronologien, står fast, at Fjenneslev kirke i begyndelsen af 1200'rne må have været fuldt udbygget og udstyret som stormandskirke; intet manglede: Vesttribune, kalkmalerier og gyldent alter.

Af flere grunde må også Sdr. Næraa kirkes taarn nævnes i sammenhæng med Nødagers. Dette svære bygningsværk, opført af påfaldende små teglsten, er føjet til den lille fornemme fraadstenskirk i begyndelsen af 1200'rne. De to nederste etager, det eneste bevarede, er fint udformede rum. Det nederste har, uden direkte adgang udefra, sluttet sig til skibet. Men dets lavtsiddende vinduer tyder på, at det ikke har været benyttet til rent kirkeligt brug. Øvre etage har udgjort en herskabs-

tribune. Begge rum er fornemt udformet med en serie konkave nicher i væggene, et almindeligt træk i Rhinlandets senromanske arkitektur, som hos os har smittet af på nogle kirker i Ribeegnen. På nordvæggen i Sdr. Næraa kirkes skib er fundet kalkmalerier, der kan have sammenhæng med tårnets opførelse. Foruden een høj vægfrise med fremstilling af en ærkebiskop, der skrider frem bag et processionskors (af stor lighed med det på Nødager-tympanon afbildede), og et voldeligt overfald på en biskop, også et par stifterfigurer, her undtagelsesvist anbragt i en vinduesniche. Armin Tuulse har i en afhandling (Fornvännen I. 1967. S. 37-49) foreslået at tolke disse billeder udfra begivenheder under Estlandstogtet 1219. Konservator Mogens Larsen har venligst om en igangværende undersøgelse meddelt forf., at billedtemaet snarest er Thomas Beckets drab, og at stifterparret synes at høre til slægten Skinkel. Hvordan det nu kan forholde sig hermed, må kombinationen: Tårnbygning og kalkmaleri med stifterbillede (og, i dette tilfælde romansk gravsten) interessere i forbindelse med vort Nødagerproblem. Bygningsformer og bygningsmaterialer peger unægtelig i retning af, at bygherren i Sdr. Næraa kan have haft forbindelser i Rhinlandet.

Museichef fil. dr. Torkel Eriksson har venligst henledt min opmærksomhed på sin undersøgelse af gravene under Tryde kirkes nedrevne vesttaarn (Der havde en vestportal). Se herom Jørgen Balslev Jørgensen och Torkel Eriksson: Störmän i Tryde. Tidsskriftet Ale, 1973, 3. s. 1-11.

Hans Stiesdal har i Arkitektur Studier tilegnede H. H. Engquist. Kbh. 1979. S. 154-159, i forbindelse med udgravning og undersøgelse af en gårdtomt lige vest for Varpelev kirke henledt opmærksomheden på dennes tårn og hvælv, en tilføjelse og ombygning fra tiden o. 1300 iværksat af et medlem af slægten Rani, som fra slutningen af 1200'erne til 1337 er nævnt bosiddende i sognet. En smuk gravsten over nogle af denne slægts medlemmer er bevaret i kirken. Her og i andre senromanske tårnrum vil nok være stedet at lede efter stiftergrave. Jeg takker Torkel Eriksson og Hans Stiesdal for værdifulde drøftelser af problemerne vedr. de senromanske stormandstårne.

20. H. Storck Grenaaegnens Kridtstenskirker, Kbh. 1896.
21. Trekantrelieffet over Ribe Domkirkes sagnomspundne »Kathoveddør« skal, uanset usikkerhed med hensyn til datering og tilknytning til historiske personer, bedømmes som et stifterepitafium, hvortil Nødager kirkes tympanon udgør et beskedent og omtrent samtidigt sidestykke. Ribe Domkirke befandt sig i Valdemar II's og III's regeringsperiode under en gennemgribende ombygning, der helt afgørende har kunnet bero på en kombineret kongelig og biskoppelig stiftelse. Et epitafium behøver ikke nødvendigvis at være knyttet til stifterens gravsted, ej heller at være opsat post mortem.
22. E. Mâle: L'art religieux du XIIIe siècle en France, Paris 1931, s. 123, om den kristne soldat, der stillede sin disciplinerede styrke i Kirkens tjeneste. S. 192, om Ecclesiastfiguren ved Christi side, der afløses af Longinus, ligesom Synagogen kan erstattes af soldaten med eddikesvampen. Gertrud Schiller: Ikonographie der christlichen Kunst, II, Die Passion Jesu Christi. Gütersloh 1968, s. 164 ff., om senmiddelalderens sceniske korsfæstelsesbillede med mange figurer.
23. Vedrørende Honorius' messeforklaring, men også Longinus og Lansen, der i 12. årh. ikke længere er en real genstand men en idé, et symbol, kan henvises til Konrad Burdach: Der Graal. Darmstadt 1974. J. A. Jungmann S.J.: Missarum Sollemnia II,

Herder 1962, s. 309-322, vedr. Nobis quoque. Betydningen af Jesu sidevunde har i digterisk form fået sit skønneste udtryk i en af stroferne i Arnoulf af Louvains hymne: *Salve mundi salutare* (Grundtvigs Hil dig Frelser og Forsoner):

Salve latus Salvatoris
In quo latet mel dulcoris
In quo patet vis amoris
Ex quo scatet fons cruoris
Qui corda lavat sordida

- Jfr. Jørgen Elbek: Grundtvig og de latinske salmer. Grundtvig Studier 1959, s. 21.
24. Det er vigtigt med Honorius at få bekræftet, at ikke alene en text og et billede, men også en handling kan være symbolladet. Dette forhold får den celebrerende præsts gester til på lige fod med kanon og alterbillede, især krucifix, at indgå i mysteriehandlingen. Jfr. O. Norn: Det gotiske krucifix og den gotiske messe. Fuglsang-publikationen, Kbh. 1980, s. 234, om den symbolske betydning af Anders Sunesøns udstrakte hænder under bønner ved Lyndanisslaget 1219. Legenden kan næppe som af Hal Koch i Den danske Kirkes Historie I, s. 255 tages til indtægt for den opfattelse, at biskopperne ikke længere, som Eskil og Absalon, personligt deltager i kampene. Tværtom var Korstog nu Pavens og Kirkens, ikke fyrsternes anliggende. Jfr. note 26.
 25. Louis Réau: *Iconographie de l'Art Chrétien* III, 1958, s. 812 f., Longin. *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Herder 1974, sp. 410 f., Longinus von Cäsarea, der Centurio. Her bemærkes, sp. 411, at det er vanskeligt at skelne mellem Longinus og Centurionen, naar to lansebærere eller ryttere er fremstillet.
 26. Anne Riising: Danmarks middelalderlige Prædiken, Kbh. 1969, s. 28 f., 66. Innocens III's opfordring til korstog (ved særlige prædikanter) var mere rettet til ridderne end til kongerne, da paven selv forbeholdt sig ledelsen.
 27. Paul Riant: Skandinavernes Korstog og Andagtsrejser til Palæstina (1000-1350), Kbh. 1868, s. 424. Danmarks Riges Breve I Rk. 5. bd., nr. 61, 29 dec. 1215.
 28. J. A. Jungmann S. J.: *Die lateinischen Bussriten*. Innsbruck 1932. Konrad Burdach: Der Kampf Walthers von der Vogelweide gegen Innozens III und gegen das vierte Lateranische Konzil. *Zeitschrift für Kirchengeschichte* LV, 1936, s. 465. Om korstogsafladen, som først blev systematiseret af Innocens III, s. 468. Afladen lagdes under kurien med henvisning til Nøglemagten, s. 469, hvilket gav Walther anledning til at beskyldte paven for simoni. I bodsritualets tekst (J. A. Jungmann, S.J.: *Die lateinischen Bussriten* I. Innsbruck 1932) henvises gang på gang til Nøgleordet og flertallet af nøglemagtsbillederne på de danske kirkeportaler og døbefonte bør nok snarere forstås i lyset af bodssakramentet end i sammenhæng med striden mellem Valdemar I og ærkebiskop Eskild. Jfr. Ulla Haastrup og Mads-Bjørn Jørgensen: Pavens Signatur. *Tradito legis*. Den iconographiske Post nr. 4-5. Kbh. 1972. s. 3-19.
 29. Danmarks Riges Breve 1. rk., 4. bd., (1200-1220), nr. 65, s. 94.
 30. Carl Joseph von Hefele: *Conciliengeschichte* III, Freiburg 1886, s. 892 og s. 898. Poul Jørgensen har i Østjysk Hjemstavn 1968. s. 138 ff. forsøgt at tolke billederne i Skanderup kirke ud fra striden mellem Valdemar I og ærkebiskop Eskil, hvilket alene af kronologiske grunde næppe kan være rigtigt.
 31. Karl Otto Brogsitter: *Arthusepik*. Stuttgart 1965. *Arthurian Literature in the Middle Ages*, edited by Roger Sherman Loomis. Oxford 1959.

32. Étienne Gilson: *La Mystique de la Grace dans La Queste del Saint Graal*. Les Idées et les Lettres, Paris 1932. Her s. 89 i noten bringer forf. et betydningsfuldt citat fra Bernhards *De diligendo Deo*, kap. X, art. 27.
33. Af sådanne fandtes næppe så få allerede i 1200'rne. Familierne Bjørn og Rosenkrantz havde deres stamsæder her. I Tirstrup, Nødagers nabosogn sad i beg. af 1300'rne Stig Andersen Hvide på sine forfædres gård i Bjørnholm; fra sognets kirke har Nationalmuseet et sjældent kobberklædt og lueforyldt lægmandskrucifix, og endelig må det ikke glemmes, at Thorsager kirke, ikke så langt af led er et aristokratisk, for ikke at sige kongeligt, bygningsværk fra samme periode som Nødager kirkes tårn.
34. O. Norn: Underholdende katekese for riddere. ICO. Iconographisk Post, Stockholm 1979, III, s. 1-8.
35. O. Norn: Den hellige Gral søgt og fundet. Berlingske Aftenavis' kronik, 21.1. 1966. B. Hvidberg-Hansen: Gamle billeder i Skibet kirke. Haderslev Stiftsbog 1967. Haderslev 1967, s. 50-58. Årstallet 1215 må naturligvis ikke blive magisk og influere dateringen af kalkmalerierne i Hornslet, Skibet og Skanderup, her sat til 1250, 1200 og 1225±25 år. O. Norn i Skalk, 3, 1968.
36. Hans Bernhard Meyer S. J.: *Die Elevation im deutschen Mittelalter und bei Luther*. Zeitschrift für katholische Theologie 85. bd. 1963, s. 162ff. Peter Browe S. J.: *Die Verehrung der Eucharistie im Mittelalter*. Herder. Rom, 1967, s. 49 ff. O. Norn: Det gotiske krucifix og den gotiske messe. Fuglsangpublikationen, Kristusfremstillinger, Kbh. 1980, s. 227-236.

P.S.

Nødager kirke befinder sig i sommeren 1980 under restaurering, hvilket giver lejlighed til nye bygningsarkæologiske iagttagelser, blandt andet kan man håbe på nøjere at få bestemt forholdet mellem kridtstenskirken og dens tilbygninger, også i kronologisk henseende. Jeg takker museumsinspektør Morten Aaman for en drøftelse i Nødager kirkes bygningshistorie og fotograf Poul Pedersen for hans smukke optagelse s. 15.

Til billederne s. 15

Øverst. Tympanon over Nødager kirkes vestdør. Granitrete fra beg. af 1200'rne. Ryttere og fodfolk flankerende et kors.

Nederst. Midterskabet i Vor Frue kirkes altertavle i Aarhus. Træskæring fra beg. af 1500'rne forestillende Korsfæstelsen. Under røverens kors, nederst tv. en rytter, Longinus, der med h. haand peger paa sit helbredte øje, med v. holder det spyd, hvormed han gennembrød Christi side. Herved flød det hellige blod og vand ud, som en engel opfangede i en kalk og bragte til himlen. Modsat Longinus ses en anden rytter, Høvidsmænd, den til troen omvendte centurion, der ved Jesu udaanden højlydt bekræftede hans guddommelighed (Matth. 27,54, Markus 15,39, Lukas 23,47 og Johs. 19,34-35).